

Genreopin aakkosia

Vesa Heikkinen

Anne Mäntynen, Susanna Shore ja Anna Solin (toim.): *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Juice Leskinen ja Grand Slam-yhtye julkaisivat vuonna 1983 levyn *Boogieteorian alkeet peruskoulun ala-astetta varten, lyhyt oppimäärä*. Kummallinen on ihmisen mieli: levyn nimikappale alkoi soida päässäni, kun antauduin kirjan *Genre – tekstilaji* vietäväksi. Kirjaa ei ole tarkoitettu peruskoulun ala-asteelle, eikä sen oppimäärä ole kovin lyhyt. Kirja perustuu Helsingin yliopistossa pidettyihin luentoihin, ja siinä on 360 sivua. Mutta jonkinlaisista alkeista *Genre – tekstilaji* -kirjassa on kyse: se on akateeminen johdatus humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen yhteen muodikkaaseen avainkäsitteeseen.

Kirjaa mainostetaan takakansitekstissä ”enimmäisenä suomenkielisenä, ajantasaisena artikkelikokoelmana tekstilajista”. Takakansitekstiä pitää ehkä osata lukea omana lajinaan, jossa on sallittua mutkien oikominen ja liioittelu. Pitäähän kirja saada myydyksikin. Totuudenmukaisempaa olisi myöntää, että tekstilajista on Suomessa kirjoitettu metrimäärin. Vuotta ennen nyt puheena olevan artikkelikokoelman julkaisemista ilmestyi esimerkiksi samassa Tietolipas-sarjassa artikkelikokoelma *Lajit yli rajojen*, jossa käsitellään erityisesti suomalaisen kirjallisuuden lajeja. Tähän sukulaiskirjaan *Genre – tekstilaji* -kokoelmassa ei kuitenkaan isommalti viitata, ei vaikka molemmissa lähdetään liikkeelle samoilta suunnilta, Aristoteleen *Runousopista* sekä Bahtinista ja Wittgensteinistä.

Siinä missä *Lajit yli rajojen* täyttyy kirjallisuudentutkijoiden puheesta, *Genre – tekstilaji* -kokoelmassa äänessä ovat enimmäkseen kielentutkija vaikka mukaan on otettu kaksi kirjallisuudentutkijaa ja yksi mediatutkija. *Genre – tekstilaji* -kirjan toimittajat ovat kielentutkijoita, ja tavoitteena on ”esitellä ja keskusteluttaa erilaisia näkemyksiä tekstilajista ja samalla purkaa tekstilajiin liittyviä yksinkertaistuksia”.

Johdannon kirjoittaneet toimittajat Susanna Shore ja Anne Mäntynen väittävät, että tekstilajin käsitettä ei ole Suomessa paljonkaan esitelty eikä mietitty. Tämä väite ihmetyttää: missä ei ole esitelty, ketkä eivät ole miettineet? Vähälle huomiolle kirjassa jäävätkin monet fennistiset teks-

tilajitutkimukset. Esimerkiksi Pauli Saukkosen vahvasti tekstilajiteoriaa rakentava ja käsiteongelmiakin pohtiva teos *Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysejä* sivuutetaan tässä ”ajantasaisessa” genrekirjassa muutamien viittein, samoin kuin omatkin tutkimukseni. Näkyvin poikkeus on englannin kielen tutkijan Anna Solinin artikkeli intertekstuaalisuudesta, jossa viitataan rakentavasti useisiin tuoreisiin tutkimuksiin suomen kielestä.

Amebamainen tekstilaji

Teoriat tekstilajeista perustuvat oletukseen, jonka mukaan ihmisen toimintaa ohjaa jonkinlainen järki, ja jos ei järki, niin ainakin järjestelmällisyys. On melko helppo hyväksyä ajatus, jonka mukaan ihmiset ovat aikojen saatossa pyrkineet järjestämään elämänsä erilaisten tapojen, käytänteiden, rutiinien ja normienkin varaan. Tämän systemaattisuuden voi olettaa ulottuvan kielenkäyttöönkin.

Funktionaalisen kielikoulun viisaus kuuluu, että kielestä on kehittynyt tietynlaista juuri siitä syystä, että sen tehtävänä on ollut palvella ihmistä erilaisissa viestintätilanteissa, siis tyydyttää ihmisen tarpeita kertoa tapahtumista, tiedottaa, pyytää, käskää, opastaa, valehdella, sepittää ja niin edelleen. Aikaa myöten tarpeet ovat moninaistuneet, ja kielelliset käytänteet ovat kirjavointuneet.

Anna Mauranen määrittelee *Genre – tekstilajissa*, että genret ovat ”osa jokapäiväistä kokemustamme kielestä”. Jyrki Kalliokoski puhuu hieman runollisestikin ”tekstilajin tajusta”. Tämä on uusi osuva nimitys vanhalle asialle. Kalliokoski tarkoittaa kielenkäytön sosiokulttuuristen käytänteiden tuntemusta, ”herkkyyttä lajin käytänteille ja niiden muutoksille”. Tuttu on myös Irma Taavitsaisen tekemä erottelu, joka perustuu siihen, että *genre* määritellään ”tekstinulkoisten piirteiden mukaan” ja *tekstityyppi* taas ”kielen sisäisten piirteiden kautta”.

Kun nykytutkijat puhuvat tekstilajista ja tekstilajeista, he joutuvat tunnustamaan aiheen amebamaisuuden. On ylä- ja alatekstilajeja, on tekstilajien verkostoitumista ja ketjuuntumista, on tekstilajien sekoittumista ja perheyhtäläisyyt-

tä. Mahdollisuuksia lähestyä aihetta on lukematomia, kuten *Genre – tekstilaji* osoittaa. Monissa artikkeleista toistetaan jo aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta tuttuja ajatuksia, mikä tietenkin on paikallaan tällaisessa näkökulmia kokoavassa yleisesityksessä. Esimerkiksi Anne Mäntynen käy läpi tekstilajia tekstien ”kokonaisrakenteen” ja siihen liittyvien teorioiden (esim. Hasan, Mann & Thompson ja Swales) näkökulmasta. Anna Solinin lähtökohtana taas on Norman Faircloughin intertekstuaalisuusajattelu, ja huomio kiinnittyy genrejen epävakauteen.

Eija Ventolan artikkeli ”Genre systeemifunktionaalisessa kielitieteessä” on valaiseva perusselostus tämän suomalaisessakin tekstin tutkimuksessa usein käytetyn kieliteorian soveltamisesta. Ventola käsittelee esimerkkinä asiointitilanteita, ja myös Liisa Raevaara ja Marja-Leena Sorjonen analysoivat genreä vuorovaikutuksen ja keskusteluanalyysin näkökulmasta. Heidän keskeisen havaintonsa mukaan rupattelu Kelan tiskillä kytkeytyy aina asiakkaan toimittamaan asiaan, kun taas rupattelu R-kioskilla voi liittyä johonkin muuhunkin asiaan kuin veikkauskupongin jättämiseen.

Bo Petterson selvittelee, miksi lajien tarkastelu on ollut ja tulee olemaan yksi ”keskeinen sarka kirjallisuudentutkimuksessa”. Hänen mukaansa lajitutkimuksen pitää pystyä heijastamaan kirjallisuuden monimuotoisuutta. Pirjo Lyytikäinen arvioi, että uudenlainen kirjallisuus haastaa lajiteorian vaativammin kuin vanha kirjallisuus. Hän huomauttaa, että aika ajoin lajiteoria on koettu tarpeettomaksi nykykirjallisuutta tutkitessa, kun lajien sekoittamisesta on tehty postmodernia ”leikkiä”.

Seija Ridell käy perinpohjaisessa artikkelissaan läpi mediatutkimuksen genresuhdetta. Hänen mukaansa nykypäivän mediatodellisuudelle näyttäisi olevan ominaista jopa vahva ”genre-vastaisuus”, siis ”kulttuuristen rajojen rikkominen ja aineksia lukemattomista eri lajityypeistä yhdistelevät hybridit”. Hän päätyy siihen, että tässä juuri tässä hybridien maailmassa genrenäkökulma voi olla tarpeellisempi kuin koskaan aiemmin.

Kirjan lopussa on kaksi empiiristä analyysia. Mäntynen ja Shore ruotivat ”Mika Myllylän testamenttia” ja Johanna Komppa Helsingin Energian tiedotteita. Myllylän lehtiteksti näyttäytyy tekstilajiltaan epämääräisenä, mutta hieman hämäräksi jää myös analysoijien käsitys yhdestä tekstilajitutkimuksen avainongelmasta: näyttää nimittäin siltä, että kirjoittajat pitävät ”kieltä” ja ”kontekstia” erillisinä asioina, koska he puhu-

vat muun muassa ”kielen ja kontekstin yhteispeleistä”.

Setvimättömiä selviöitä

Diskurssin, kontekstin, intertekstuaalisuuden ja muiden monilla ihmistieteiden aloilla suosittujen käsitteiden tapaan myös genre aiheuttaa tutkijoille jatkuvaa päänvaivaa, ainakin, jos tavoitteena on määritellä tutkimuksessa käytettävät käsitteet, kuten hyviin tieteellisiin tapoihin kuuluu. Useimmat hyväksynevät lähtökohdan, jonka mukaan kielenkäytössä on jonkinlaisia vakiintuneita tapoja tai lajeja, siis genrejä, mutta ongelmallisempaa on, *miten* genren käsitettä voi tutkimuksessa hyödyntää analyttisesti ja *miten* genrekirjoa on ylipäättään mahdollista tutkia sekä *millaisia* genrejä tutkimuksen perusteella on ja *miksi* genremaailmaa mahdollisesti kannattaa tutkia.

Genrekirjan tekijöiden yhtenä tavoitteena on purkaa tekstilajiin liittyviä yksinkertaistuksia. Tehtävä on haastava ja, kuten kirjasta käy ilmi, melkein mahdoton.

Jos esimerkiksi sanotaan pohdittavan tekstilajin käsitettä ”sekä kirjoituksen että puheen kannalta”, eikö samalla vahvisteta yksinkertaistusta, jonka mukaan kirjoitus ja puhe ovat jonkinlaisia rajallisia ja keskenään erilaisia möhkäleitä? Tai jos sanotaan, että ”mukana on sekä arkielämän että kaunokirjallisuuden tekstejä”, eikö tulla väitänneeksi, että arkielämän tekstit ovat oma tekstijoukkonsa ja kaunokirjallisuuden tekstit omansa – siis omat genrensä? Ja mikä se sellainen ”arki-elämä” oikeastaan on?

Yllättävän vähälle huomiolle kirjassa jää myös genremaailman ideologinen ulottuvuus. Siis sen pohtiminen, että tämä tekstilajien systeemi on hierarkkisesti järjestynyt ja joitakin tekstilajeja pidetään arvokkaampina kuin toisia. Tekstilajihierarkia näyttää olevan yksi niistä yhteiskunnan rakenteellisista tekijöistä, joiden varaan esimerkiksi työelämä jäsentyy. Sillä on merkitystä, kirjoitetaanko jostakin aiheesta keskustelupöytäkirja vai muistio; sillä on merkitystä, kuka saa kirjoittaa henkilöstösuunnitelmat, kuka taas jouuu pitämään kokouksessa pöytäkirjaa; ovatko oppikirjat vähemmän arvokkaita kuin oppaat ja niin edelleen.

Genre – tekstilajin -kirjan tekstilajia ei ole helppo määritellä. Kyse on selvästi kieltä käsittelevästä tietokirjasta, jossa on sekä tutkimuksellisia (tieteellisiä) että opasmaisia (sovellettavia) aineksia. Jotkut artikkeleista ovat selvästi luentomai-

sia, teoreettisia ja aiemmin tutkittua esitteleviä; joissain artikkeleissa taas tartutaan tiukemmin kiinni konkreettisiin aineistoihin ja tutkimusongelmiin. Tässä moniaineksisuudessaankin kirja on kielikäytänteistä kiinnostuneille hyödyllistä luettavaa. Parhaiten kirja täyttäneen tehtävänsä akateemisina alkeina tekstilajeista kiinnostuneille opiskelijoille. Sellaiseksi se sopisi vieläkin pa-

remmin, jos siinä käytäisiin systemaattisesti läpi viimeaikaista suomalaista ja muuta genretutkimusta.

Kirjoittaja on suomen kielen dosentti ja erikoistutkija. Hän vastaa tekstilajihankkeesta Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.